

25-гIа апрель – Нохчийн меттан де!

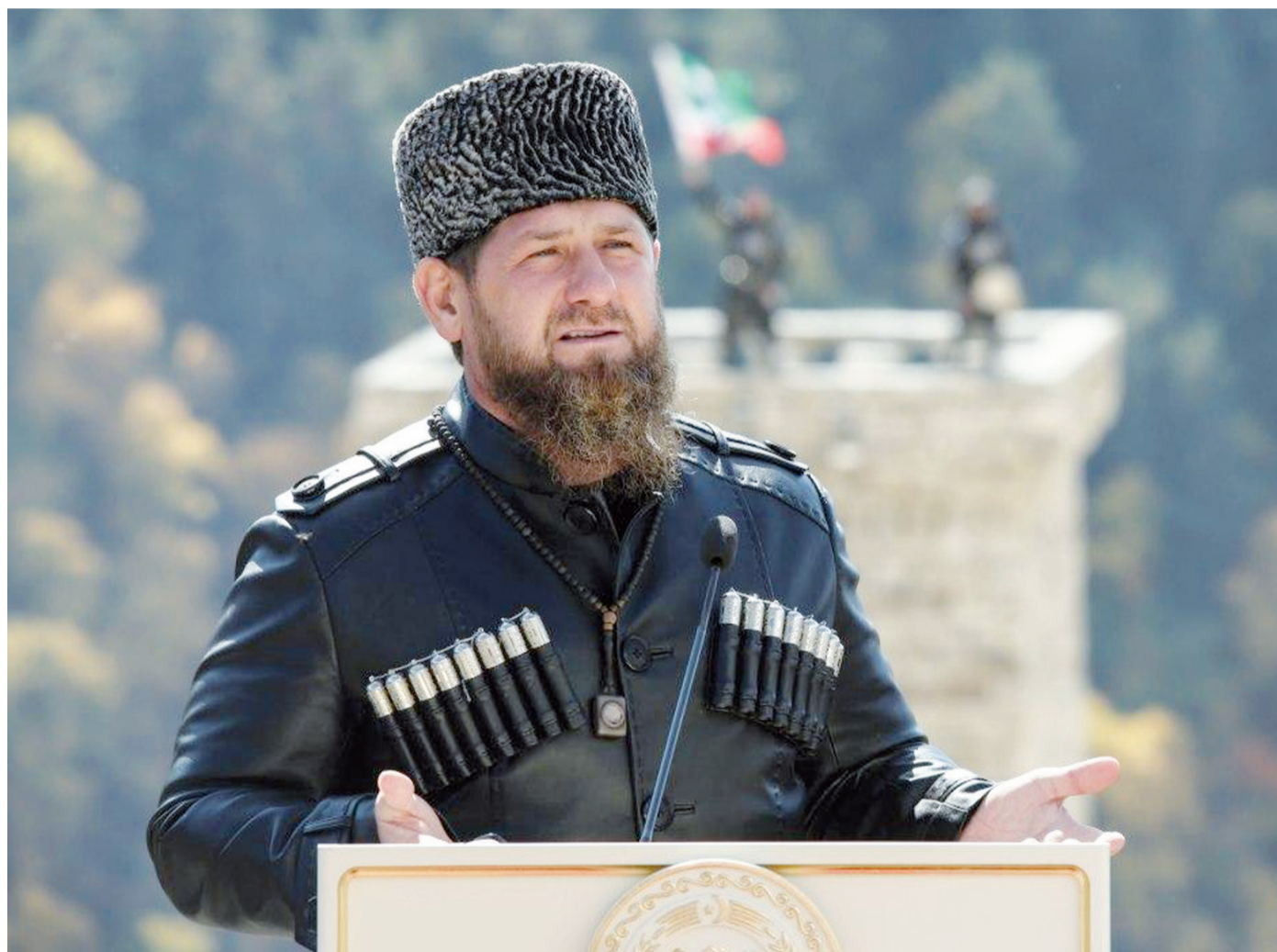
ХЪЕЖАРХО

www.heharho.ru

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И НАУЧНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ГАЗЕТА

№8 (392) 25 апреля 2021 года

Нохчийн Республикин Куьйгалхочун, Россин Турпалхочун Кадыров Рамзанан Нохчийн меттан денца доьзна декъалдар

ХЪОМЕ МАХКАХОЙ!

Ас даггара декъалдо шу Нохчийн меттан денца! Республикин дезачу деношна юкъахь оцу дийно къаьсттина а, сий-лараме а меттиг дIалоцу. Цо вайна дагадоуьйту ненан мотт Iалашбан, кхион, тIаьхьенаша тIаьхьенашка дIакховдон безаш хилар. Бакъонца, цунах вайн къоман коьрта хьал-бахам бу ала догIу.

Ненан маттаца уьйр-марзо хила езар даима а коьртачу маьIне хилла вайна. Вай дерриге а хьелаш кхолла гIерта хIора а нохчийчунна шен ненан мотт хаийтарна, оцу маттахь говза къамел дан, яздан Iаморна, нохчийн меттан грамматика йовзийтарна. Вайн къоман башхаллин а, культури а гIортор а, бух а ма бу ненан мотт.

Нохчийн Республикин хьалхарчу Президента, Россин Турпалхо-

чо Кадыров Ахьмад-Хьаьжас ненан мотт, нохчийн халкъан культура, истори Iалашгъяр уггаре а мехала, маьIне гIуллакхаш лорура. Нохчийн яздархоша, журналисташа, лингвисташа деш долчух кхеташ а, царна гIо-накъосталла деш а вара иза. Ур-атталла, республикина уггаре а чолхе беанчу муьрехь а Ахьмад-Хьаьжин ницкъ кхечира нохчийн маттахь газеташ, журналаш, книгаш, Iаматаш арахеца, телепередачаш, радиопрограммаш ян хьелаш кхолла.

Ахьмад-Хьаьжин сийлахь-деза весеташ кхочуш а деш, тахана вай республикехь уггаре а тоьлла хьелаш кхоьллина ненан мотт баржо, безабалийта, цуьнга марзо кхолла, иза кхин а хьал долуш бан. Вай долчохь хIора шарахь нохчийн маттахь дIахьош тайп-тайпана конкурсахь, фестивалаш ю, арахоь-

чуш книгаш, Iаматаш ю.

Тахана хIора а нохчи кхеташ ву шен Даймакхе, шен халкъе бакъболу безам ненан матте болчу безамехула бен хила йиш цахиларх. Вайн сийлахь декхар ду и безам Iалашбар, тIекхуьчу тIаьхьенашка дIакхачор. И дан таро хир яц вайн мотт лекхачу (трибунаш) мимаршна тIера бен буьйцуш ца хилахь. Ненан мотт массо цIа чохь, хIора доьзалехь берана жимачохь дуьйна иза Iамийта. ТIаккхий бен вайга Iалашбалур бац нохчийн мотт, тIаккхий бен Iалашдалур дац вайн башха, исбаьхьа, шатайпа халкъ.

Хьомсара махкахой! Ас кхин цкъа а даггара декъалдо шу Нохчийн меттан денца. Лаьа шу ирсе, могош хулийла, шун аьтто хулийла! Беза а беза, Iалаш а бе ненан мотт!

Нохчийн меттан дезде

Муьлхха а къоман коьрта билгало – цу къоман мотт бу.

Дуьххьара нохчийн меттан йоза кхолларехь къахьегнарг Досин Къеда ву. Усларца цхьаьна Тифлисехь абат арахеца цо. Цу тIера дуьххьара йозан мотт кхоллабелла вайн. Вуьшта, зорбанехь нохчийн маттахь уггаре хьалха арадаьларг «Серло» цIе йолу газета ду. Иза 1923-чу шерахь оханан баттахь арадаьлла. Цуьнан хьалхара редактор вевзаш волу яздархо Арсанов Саидбей хилла. Газет кхолладеллачул тIаьхьа, берриге а яздархой цунна гонаха гулбелла «Серло» газетан къоман газета дина.

Газетан пайда а оьцуш, дуьххьара вайн школахь нохчийн мотт хьеха а болийна. Шатайпа Iаморан школа хилла газет нохчийн мотт хьохучарна.

1934-чу шарахь цхьайтта шарахь «Серлонан» цIарца арадийлинчу газетана оцу заманан Iедалан тIедилларца «Ленинан некъ» цIе туьллу. 1938-чу шарахь кириллицин буха тIехь хIоттийра нохчийн абат. Нохчийн йозанан мотт кхиоран пхьалгIа хилла дIахIоттинчу газетан болх 1944-чу шарахь, вайн халкъ махках даьккхича, юкъахбелира. Итт шо сов зама елира нохчийн маттахь йозадешар доцуш.

Казахстанан коьртачу шахьарахь Алма-Атахь 1955-1957-чуй шерашкахь араделира «Къинхьегаман байракх» цIе йолу нохчийн газет. Вайн къам дийна дисаран билгало хилла иза. Цо ир-карахIиттийна нохчийн дегнаш. Вайнахана тIера бала дIабери хиларан тоьшалла а хилла иза.

Шераш дIаоьху, зама хийцало, адамаш дIадовлу, амма гуттаренна а яха юьсу халкъан дуьхьа дика гIуллакхаш диначун цIе. Халкъан исторехь дикачу агIор дакъалацар, цуьнан исехь турпалхо хилла висар, мах боцуш, деза ду. Историн цхьа дакъа ду Нохчийн Республикин Куьйгалхочо, Россин Турпалхочо Кадыров Рамзана нохчийн мотт Iалашбаран, кхидIа шарбаран, кхиоран, къоман культура кхиорехь а, къоман башхалла ларьарехь а цо лело маьIна лакхадакхаран Iалашонца «Нохчийн меттан хьокъехь» долчу Нохчийн Республикин Указана куьг яздина, оханан (апрель) беттан 25-гIа де Нохчийн меттан де дIакхайкхор.

Дерриге а вайн къомана дина доккха, деза, лакхара мах болу совIат ду иза.

ВНОМЕРЕ

Нохчийн мотт кхиорехь
дина гIуллакхаш кIезиг дац

Нохчийн меттан институтан
директорца Умхаев Хьамзатца
интервью.

2

«Орфографин дошам»
зорбане кечийна

Цуьнах лаьцна дуьйцу Нохчийн
меттан институтан директоран
заместителя Бадаева Iайшата.

3

Географи нохчийн маттахь

Нохчийн маттахь литературий, мотгий бо-
цург кхин Iилма довза а, хьеха а
йиш цахилар – мухIар тоьхна, йоха-
лур йоцу кеп хилла лаьттина вайн
дахарехь дуккха а шерашкахь.

5

Нохчийн меттан денца доьзна Нохчийн Республикин дешаран а, Илманан а министран Байсултанов Идрисан декъалдар

Лараме Ахмад-Хъаьжин Рамзан! Хьомсара махкахой!

Нохчийн Республикин дешаран а, Илманан а министерствон белхалойн царах а, сайн царах а, аса даггара декъалдо шу Нохчийн меттан денца!

Вайна ма-хаъара хлора шарахь, оханан беттан 25-чу дийнахь, даздеш ду Нохчийн меттан Де. И даздан а, цуьнан сий дар а коьрта лалашо ю вайн тлехуьчу кегиьрхойн ненан матте болу безам кхиор а, царна маттаца доьзна долу гиллакхаш довзийтар а.

Нохчийн меттан Де билгалдаьккхина шен омрица 2007-чу шарахь Нохчийн Республикин Куьйгалхочо, Россин Турпалхочо Кадыров Ахмад-Хъаьжин Рамзана.

Иштта лаккхара терго яр бахъана долуш, вайн махкахь мотт кхиорехь хлора дийнахь боккха болх бу длахош. Тахана вайн ишколкахь, берийн бошмашкахь къаьсттина тидаме лаьцна ду ненан маттаца долу берийн гергарло члагдар.

Нохчийн Республикин Дуьххарлерчу Паччахь, Россин Турпалхочо Кадыров Ахмад-Хъаьжас (ДАЛА гъазот къобал дойла цуьнан), меттан хьокъехь аьлла дешнаш: «Мотт ца хилча - къам дац!». Оцу дешнаша вайн Даймехкан машаре новкъахь сийлахь меттиг дла а лаьцна, ненан маттаца бен къоман тлаьхье цахилар хайитира.

Иштта тахана длахош бу вайн мехкан говзанчаша, Илманчаша, яздархоша хъехархоша мотт кхиорехь жигара болх. Вайн декхар ду тлехуьуш болчу кегиьрхошна ненан маттаца доьзна долу оьзда гиллакхаш доьзуйтуш, мотт безар а, ларар а, лалашбар а гойтуш, церан уьйр члагъеш къахьегар.

Дала декъаладойла вай хлукху дезачу денца!

Дала тлаьхье беркате йойла!

● ИНТЕРВЬЮ

Нохчийн мотт кхиорехь дина гуллакхаш клезиг дац

Вайн дахарехь хуьлчу кхиамийн а, изшамийн а хьесап дан а ца ларош, юдара кхоьсси-на тлулг санна, чехка йоьдуш хетало вай деха зама. Шо доладелча дукха генахь хетта долу Нохчийн меттан де а тлехкечи.

Иде лаккхарчу тлеганехь билгалдокхуш ламаст хиларх а дладоьлла вай. Ткъа вайн къоман мотт, ненан мотт кхиорехь, масала шеран яшина шеран мур схьаэцна аьлча, хлун дан делла вайга? Оцу хаттаршца тхо хилира Нохчийн Республикин дешаран а, Илманан а министерствон Нохчийн меттан институтан директор Умхаев Хьамзат волчоь.

- Хьамзат, нохчийн мотт кхиорехь хлукху цъанашина шарахь динар, вайга дан делларг хлун ду?

Кхочушбинчу балхах уггаре а коьртгачарех цъаь - иза Нохчийн меттан институт керлачу хлусаме схьакхалхар ду. Хлара официални схьайоьллуш вайна ма-хаъара, Нохчийн меттан институтан шен долахь меттиг яцара хьалха. Иза шайна хиъначу вайн Мехкан Куьйгалхочо Кадыров Рамзана а, вайн республикин Дешаран а, Илманан а министран Байсултанов Идриса а сагатдина лаламат хаза меттиг кечъяитина схьаелла.

Нохчийн меттан де тлехкочуш институто дан

леринарг Нохчийн меттан нийсаьздан (Орфографин) йоккха дошам вовшахтохар а, цуьнан хьалхара экземпляр Мехкан Куьйгалхочунна Кадыров Рамзанна совгатна яла кийча хилиьтар а дара. Делан къинхетамца, и болх вайн меттан говзанчашка бан а белла. Карарчу хенахь зорба тоха типографе дакхачийна бу и болх. Нохчийн мотт безачарна хазахетар ду аьлла хета суна и болх кхочушбар. Орфографин дошам вовшахтухуш бинарг, баккъал онда а, боккха а болх бу. Дошам 10 тома лаятта, шена чохь 8000 агло а йолуш. Вай дезачарна кхаь хуьлуш, цадезачарна цатам а хуьлуш дошам ю иза. Нохчийн меттан Орфографин йоккха дошам вовшахтухуш къахьегначу белхан тобанан декъашхойн цлеш яха луур ду: филологин Илманийн докторш: Овхадов Муса, Халидов Муса, Нохчийн Республикин хьакъболу журналисташ: Дадаев Сайд-Хьасан, Юнусов Хьамзат, филологин Илманийн кандидаташ: Вагапов Гаьрби, Солтаханов Ибрахим, Нохчийн пачхалкхан университетан нохчийн филологин факультетан нохчийн кафедрин заведующи Ирезиев Сайд-Хьамзат, Нохчийн Республикин Илманийн академин Меттан а, литературин а, фольклоран а отделан Илманан белхахо Абдулкадыров Адам, вайн институтан къона Илманча, заместитель йолу Бадаева Гайшат (авт. царна юкъахь Хь.Умхаев).

2020-чу шарахь вай зорбана яьккхира «Нохчийн меттан нийсайздан бакъонаш» аьлла гулар.

- Хьамзат, нохчийн меттан декъехула динар доцург, кхин хлун тайпа белхаш бо институтан Илманан белхахоша?

- Мотт ша цъаь кхуьуш а, я бехаш а бац. Цуьнца цъаьна вайн къоман историн а, культурин а маьна долу аглонаш а ю ларъеш, кхиош хила езаш. Къоман литература, мехкан географи, къоман истори евзаш хила беа вайн тлехуьу кегиьрхой. Ткъа цаьрга и Илма дакховдо хилиьтархьама талламан белхаш беш бух кечбарехь а къахьега деза вай. Масала, институтан говзанчаша Курчалойн а, Веданан а, Нажи-Юьртан а клоштийн ярташкахь, топонимин декъехула талламаш беш, материалаш вовшахтоьхна. Дала декъалвойла, Сулейманов Ахмада «Топонимия Чечни» аьлла бина бара болх. Иза ца кхуьуш, долийнначохь дисина дара и мехала гуллакх. Хинца вайн белхахоша бина болх а схьаэцна, топонимина тлехкетар ю 4 эзар 5 бле сов топоними. Иза Ахмадан болх тлебузуш бина болх бу аьлла зорбана боккхур бу вай Нохчийн Республикин топоними йовзийтаран болх.

Иштта, нохчийн ширьелла цлеш гулгъеш, уьш даяьзеш аномастикин декъехь онда болх бина вай. Хинцале а карийнарг божарийн а, зударийн а 10 эзар цле ю. Аьтто баьлча зорба тоьхна охьабуйлур болуш а бу и болх.

Вайн институтехь йолчу историн лабораторехь Нохчийчонан историн коьрта-коьрта болх язбина охьабиллина. Вайн дешархошна а, студенташна а, цул сов, бахархошна а члогла оьшуш бара и тайпа болх хилар.

Иштта, нохчийн меттан хъехархошца цъаьна видеодарсаш кечдеш а, кхийолчу пайдехьчу рубрикашца болх беш а ю Дешаран хаамийн-технологин туш. Церан болх «UROK-95» сайта тлехь зорбана боккхуш а, хъехархоша шайн балха тлехь а, нохчийн мотт лано луучара шайн дешарехь а пайдаоьцуш бу. Институтан лабораторешкахь кечамаш беш хлукху бляста а даяьхьна вай ламасталлин «Нохчийн меттан тоьлла хъехархо», «Нохчийн меттан тоьлла кабинет», «Нохчийн меттан тоьлла сочинени» республикин конкурсаш. Ницкъ кхочург деш схьабоглуш бу вайн Илманчаш. Оьшуш долчунна тлехь гю-накъосталла деш ву вайн республикин Дешаран а, Илманан а министр Байсултанов Идрис. Къомана пайдехь дерг дарехь дика накъостий хилла длахиттина бу вайн меттан говзанчаш. Дела реза хуьлда царна массарна а.

- Хьамзат, и тайпа белхаш кхочушбан 1-2 шо хан эшна ца лара, дуккха а шераш оьшура. Делашь, нийят цлена хилча Дала гю деш кхочушдойту мел чолхе гуллакх. Дала тлаьхье беркате йойла!

Интервью даяьхьнарг
ЭЛЬДЕРХАНОВА Зайнап

● МОТТ КХИОР

Оханан (апрель) бетан 25-чу дийнахь вайн халкьо дазда-рийн хьолехь билгалдоккхуш долчу Нохчийн меттан денна лерина кхочуш-динчу гуллакхех уггаре мехала а, историн маьне хилам болу а, доккха гуллакх лара хьакь ду Нохчийн меттан орфографин йоккха дошам вовшахтохар.

И дика гуллакх кхочуш-деш дара Нохчийн Республикин Куьйгал-хочун Кадыров Рамзанан Геддиларца.

Нохчийн Республикин дешаран а, Илманан а министрствон Нохчийн меттан институтан кхерчахь цхьа-накхеташ бара вайн махкахь бевзаш болу нохчийн меттан говзанчаш. Цара кхочушбин-чу балхах дуьйцуьйтуш тхан цхьаьнакхетар хилира Нохчийн меттан институтан директоран заместительца Бадаева Гайшатаца.

- Гайшат, нохчийн мотт шайн кьоман мотт лоруш бехачарна, иза безаш а, буйцуш а болчарна Орфографин йоккха дошам вовшахтухуш ю аьлла хазар а боккха кхакь бу. Дийцахьа, дошам вовшахтохар лаций. Хун дан делла шубга? Оцу белхан тобанна юкьахь муьлш а бара?

- Нохчийн меттан нийсаязъяран бакьонаш тояран а, нохчийн меттан Орфографин йоккха дошам вовшахтохаран а болх шен тидаме эцна, тхан белхан Гуналла дира Нохчийн Республикин дешаран а, Илманан а министра Байсултанов Идриса. Цо тхьога даима а олуш дерг «Дошам хлотторехь оьшуш ерг сихалла яц, цуьннан дикалла оьшучу тегланехь хилийтар ю», - дара. Дошам хлоттор мехала а, жьопалле а болх буй хууш, оха дхьаьочу белхан хама бан хууш ву иза. Иза доккха накьосталла а ду. Оцу чолхечу, жьопаллечу балха тлехь кьаьхьогуш вайн республикехь нохчийн маттехула, доккха зеделларг долу говзанчаш Илманчаш, хьехархой, журналисташ бара. Уьш бу филологин Илманийн докторш: Овхадов Муса, Халидов Муса, Нохчийн Республикин хьакьболу журналисташ: Дадаев Сайд-Хьасан, Юнусов Хьамзат; филологин Илманийн кандидаташ: Вагапов Гаьрби, Солтаханов Ибрахим; Нохчийн пачхьалкхан университетан нохчийн филологин факультетан нохчийн кафедрин заведующи Ирезиев Сайд-Хьамзат; Нохчийн Республикин Илманийн академин Меттан а, литературин а, фольклоран а отделан Илманан белхахо Абдулкадыров Адам; Нохчийн меттан

«Орфографин дошам» зорбане кечийна

институтан директор Умхаев Хьамзат а, со а. Клиранах цкьа я шозза вовшахкетара тхан тоба, ткьа оцу клиранах чохь хлора а ша тлелаьчна болх беш хуьлура. Интерактивни у тлехь гайтаме боккхура тхайн болх. Балха тлехь оха электронни гирсех (компьютерх) боккха пайдаьбура. Тхуна доккха накьосталла деш вара программист Султанов Зеламха.

2019-чу шеран лахьнанан (ноябрь) баттахь длаболийна Орфографин йоккха дошам хлотторан болх. 2020-чу шарахь зорбане яккхира «Нохчийн меттан нийсаязданан бакьонаш» аьлла гулар. Оцу кепара бух хиларо Орфографин керла дошам вовшахтоха некь баьстира. И болх дхьаьочу хенахь кьаьсттина члогла хаалуш а дара вайна Орфографин йоккха дошам оьшуш хилар. Хууш ма-хиллара, хьалха, 1990-чу шарахь, Джамалханов Зайндис вовшахтоьхна яра Нохчийн меттан нийсаязданан дошам. Цо бина болх юьхь бен яцара кхин дла а бан безачу Илманан-талламан белхан. Нохчийн меттан нийсаязданан керла гулар зорбане яккхарца тлеюза езаш яра вайн дошам. Хьалха вайн хиллачу дошам тлехь дешан юьхьанцара цхьа кеп бен яцара гойтуш. Масала, хандешан хенан кеп я цлдердешан дожарийн кеп бен яцара. Цундела хинцалера дошам, оцу хьесапашна тле а тийжах хлоттийна. Хлора дешан хила тарлуш йолу кепаш ялайо. Масала, деша-ешна-дешна (классан гайтам), хенан кеп ялайо (доьшу-дешна-дийшира).

Оха дешнийн аглонаш (лач, хенан, дожаран кепашкахь) гайтина. Иштта, вовшахкетачу дешнийн электронни бух а кечбина. Кхочушбина болх 10 том юьззина бу (хлора а том 800 аглонах лаьтгаш а ю). Кезиг болх бац иза. Хинца нохчийн меттан шен электронни бух бу, ткьа иза хиларо электронни приложенешка-хула пайдаьца хууш болчарна

керла таронаш йостур ю. И бо-хург хун ду? Мел бина болх зорбане баккха хьашт дац, иза баккха а лур бац (10 том!) Амма телефонан а, компьютеран а «хьен чохь» нохчийн меттан нийсаязданан бух аьлла программаш кхоллалур ю оцу коьчаллийн гюьнца. Вовшахкетачу электронни 10 тома кехатан кепехь зорбане яккха кечийнарг 2 том ю. Дошам тлеюзуш болх бина аьлла хезча, уггаре а хьалха, вайн наха хоттуш дерг «Маса дош хилла нохчийн маттахь?» аьлла хаттар ду. Цуьннан чот еш ву вайн программист Султанов Зеламха. Оха тлаьхьара дагардича 100 эзар дошаман статъя а, 700 эзар дешнийн кепаш а ю. Тлаьхьара динчу хьесапца аьлча, Нохчийн меттан орфографин йоккха дошам 100 эзар 2 тле аглонах а лаьтгаш хир ю.

- Гайшат, ондда болх бу аша кхочушбиннарг. По деш мила вара шуна?

- Технологин гирсашца а, говзанчашца а гю дар, Далла хастам бу, кхачаме дара ала лаьа суна. Таронаш яккхий йолчу компьютершца, дика накьостий а хилла дхьаьиттира Нохчийн Республикин Илманан академин Пайдехьчу семиотикин отделан говзанчаш а, программисташ. Нохчийн мотт (исторехь а дуьхьара) синтезан системе а берзийна, иза кхидла а нейронни маттахь кхиош, цунна талламаш беш хуьнаре, кьона Илманчаш-программисташ бу Умархаджиев Салавдис куьйгала дечу отделехь. Царах «программисташ-патриоташ» ала хьакь а ду! Меттан Илманан декъехула дуккха а керла хлуманаш доьзуйтуш, толлуш, лохуш кьаьхийгира цара. Хинцалц цкьа а бина бац цара бинчу кепара болх. Хаамийн-технологин гирсийн гюьнца нохчийн маттаца болх беш болу дуьхьарлера говзанчаш бу уьш. Нохчийн меттан Илманехь те-

оретикашна цкьа а дагадогьур доьчу хлуманашна тлехкиьна уьш. Дукха программаш йина цара. Цара вовшахтоьхначу цлдердешийн бухах боккха пайдаийцира оха. Церан материал ма-ярра схьаьца а йиш яцара, амма цунах пайда а оьцуш, тхаш масех баттахь дан дезарг 2 клиранах дина доьлуш болх бан аьтто хилира тхан.

- Республикин дешаран организацеша а, хаамийн гирсаша а шайн балха тлехь маца дуьйна лелор ю нийсаязданан керла бакьонаш?

- Юьйцуш йолу Нохчийн меттан нийсаязданан бакьонаш гулар тлеоьцуш, зорбане даьллачу Указаца аьлча, 3 шо хан ю царна тледерза луш ерг. Цкьачунна, хьалхалера а, хинца зорбане яккхи-на а йолу ший а кеп лело ма-гош ду. Делахь а, Орфографин йоккха дошам зорбане яьллачул тлаьхьа, шуьйрачу хаамийн гирсашна цхьа кеп лелор тледуьлур доллуш ду. Тледогьучу 2022-чу шарахь 3 шо дуьзур ду и бакьонаш зорбане яьхна. Оьшуш хилахь, кхин а тлеюзур ю уьш.

- Дошам а, Нийсаязданан гулар а зорбане яккхарх а нислур дуй вайн берашна шайн кьоман мотт цабовзаран а, цара иза кьамелан мотт а бина лелацабаран а гуллакх?

- Кьоман политикехь коьрта лоруш ду Кьоман графика а, Орфографин дошам а вовшахтоьхна охьайиллина хилар. Ницкь кхочург дар вайна тлехь ду. Ткьа берашна мотт ламор доьзалехь а, берийн бешахь а дуьйна нисдан дезаш ду. Нохчийн мотт гуонахарчу баккхийчара буйцуш, берашна хлора дийнахь хезаш хила а беза. Книгаш тлера «охьабос-сийна» вайн хлуманашна чохь денбан безаш бу мотт.

- Дала тлаьхье беркате йо-йла вайн! Дела реза хуьлда, Гайшат, шуна массарна а!

Интервью даяьхьнарг - ЭЛЬДЕРХАНОВА Зайнап

НЕНАН МОТТ

ПАШАЕВ Нурди

Ненан мотт, хьо бац и Нохчочо хийла, Къа-бала ялхаеш, Бийцинарг, ша Къоьблица боданехь Воллушехь гийла, Сатуьйсуш лаьмнашкахь Тасаре са?

Ненан мотт, хьо бац и Иллешца хийла Къийсамна гиттадеш Къонахчун дог, Кхайкхазе веанарг Корчуьйтуш цийла, Вайн лаьмнийн маршоне Баьккхинарг ког?

Ненан мотт, хьо бац и Ламанхойн сийнна, Дуьненна даржийнарг Баькилийн зов, Теркан хих глум санна Сан цийца ийна, Сан кийра доьттуьйтург Марзонан ов?

Хьо бу и, ненан мотт, Сан ирсан хьоста, Хьекьалан кьайленийн Бух боцу гю. Хьо маццаь лийр беллахь, Лойла со тховса: Ахь лерг ца хьобьстучохь Хун дахар ду?

БЕКАЛАХЬ, НОХЧИЙН МОТТ!

ХАМАЕВ Халед

Бекалахь, Нохчийн мотт, Сан кьоман аз хилий Сингаттам беьначохь Пондаран мерз хилий.

Сатесча Даймакхе Шовданан ч1уг хилий Самукьа даьллачохь Мехкарийн йиш хилий!

Ламанийн локхаллехь Аренийн сеналлехь Нохчийн мотт бекалахь Зарзаран мукьамехь!

Бусулба дин долчохь Ийманан нур хилий Барт боьхна доьзалехь Машаран т1ай хилий.

Накьостал эшначохь Къонахчун дош хилий Тешнабехк биначохь Болатан суй хилий!

Ненан кьинхетамехь Дас лучу хьехамехь Бекалахь Нохчийн мотт Даимна бекалахь!

Де-дийне мел долу,
х1ора дийнахь кер-
ла элп кхоллалуш
хилча, замано, хенаш
паналле гез мел йо,
цуьнца цхьаьна ал-
фавит а кхуьуш йе-
лахьара, маржа-йа!
ахь, мерза а, къаьхьа
а, чоме а, чаьмза а,
къора а, зевне а – ма
дешнаш хир дара...

Делахь а, и дерриге
а лаамийн некъаш-
ца, к1оргерчу сатий-
самех хьерчарг бен дац.
Сатийсам а ма бу, кхио безаш...!
Элпаш-м вайн дерш а тоьар
дара вайна, цара х1уьттуш
долу дешнаш, дог1аббош
нохчийн маттах дозуш хил-
чаьанна. Ткъа тахана, вайн
селхане йиц а ца йеш, йогун
йолу сирла, йа бос боцу, некъ
боцу кхане кхио, и ламенга
хьошалг1а йахийта, вай кхио
дезаш дерг, Илма ду. Ткъа
ура-атталла багахь бийца
мотт боцучо Илма-м хьовх,
мукъазчу шалхачу элпан
таллам а бийр бац. Вайна
ма-хаьара, де-дийне дахаран
хьелаш хийцалуш, аьтто-
не доьрзуш ду. Тахана сан-
на Илманехь къаьхьега аьт-
тонаш хиллий-те аьлла, йиш
йу вайн цу Илманехь къа-
хьега. Верриге а Илманца
вацахь а, шен ненан матта-
ца хила веза. Баккъал а, хьа-
нала Илманца къаьхьегар,
Далла гергахь а, сийлахь ду.
Иштта вайн дайх дисна кика
а ду, «Китай махка г1ой а,
Илма Iамаде» олуш. Оцул
и Илма деза хилча, вешан
х1ора а м1аьрго цу Илманан,
«лехаман» х1усамехь йаккха
йезара вай.

2020-чу шарахь, оханан
баттахь арабаьлла беркате
болх, нохчийн къомана бок-
кха кхаь хилла д1ах1оьттира.
Вайн Илманчаша ондда болх
бина, Нохчийн Республикин
Куьйгалхочун Кадыров Рам-
занан указаца арабаьккхина
«Нохчийн меттан нийсайаз-
даран коьрта бакъонаш» аь-
лла ц1е йолу Илман боккха
болх. Хинцалц кыйсамехь
а, шеконехь а лелийна мет-
тан нийсайаздаран бакъонаш
ч1аг1ийна арайаьхна.

Вайн Илманчаша ма-
аллара, истори иза куьзга ду,
хилларг бакъдолчуьнца сьха-
гойтуш. И йерриге а истори
йозанца гучу йолу, ткъа йоза
– литературехь, литература –
маттаца. Мотт кхиаре терра,
кхуьуш ду, Илма а, литерату-
ра а. Ткъа и мотт, вайн сица
хыйна хила беза-кх. Мет-
тан буьххьехь а боцуш, даг-
ца хила а беза. Мотт – барта а
хуьлу, мотт – йозанехь а хуь-
лу. Къорачу деган хотешкахь
вешан мотт вай кхиабыхь,
и цкъа а буьсур бац, тийна-
чу хотешкахь ша кхоьллина
мукъам боцуш. Ткъа зевне-
чу мукъаман дай, вай ваьш
хила деза. Кхечу къоман
мукъамашка ладуьйг1уш,

Нохчийн мотт – жовх1арийн кочар

вай ненан мотт битыхь, цуь-
нан мукъам тхьузбола тарло
(иэделлачу, аьлча а, тийцин-
чу дешнашца). Вай динчу не-
нан мотт, вайн дагца лозуш,
ойланца хуьйш, г1иллакх-
г1уллакхца дебощ, маттана
шарбеш, Iаьнарца хазбеш, на-
хана марзбеш, цийца кхех-
каш хила безаш бу.

Арсанукаев Шайхин деш-
наш ду-кх: «Йистйоцу х1орд
санна, бу хьуна шорта Ша
хууш волчунна вайн нох-
чийн мотт».

Бан а бу, хууш аьлча а, лууш
волчунна. Вайн эг1аза лаам,
хаамца вай бовзча, шина-кхаа
нотехь баьлла а, совбер бара,
нохчийн мотт. Дерриге а мет-
тан дукъ, вайн Илманчашна
т1едиллина Iен бакъо йац
вайн. Элпашна, хьаьркаш сан-
на, царна накъостий хилла
д1ах1итта деза вай. Тлаккха
кхуьур бу, баккъал а нохчийн
мотт. Вайн меттан йист, вай
лаха доьлча, х1оранна кертахь
цхьацца Илманча хилча а, ка-
рор а йацара... Х1унда, цуьнан
йист йан а йац, ахь талла мел
толлу а, бух боцуш кего таро
йолуш бу иза. Иштта, муьлха
а мотт а. К1оргене мел вуьйлу
а, шен исбаьхьалла гучуйуьй-
ху цо. Ткъа цу маттах вай хер-
делла де даг1ахь, со тешна ву,
нур дашо малх, шен мотт биц-
бинчу, сий дайначу къомах
схьакхета эхь хеташ, шен йогу
йуьхь ций а йина, Iаьржачу,
кхардаме мархашна т1ехьа
д1алечкъарг хиларх. Лулара,
генара къаьмнаш вайх дуй-
луш, вайн кхане кхоьлина а
хир йу. Вай х1ора дицдечу, йа
кхечу къоман маттаца хуьй-
цучу дашца цхьаьна, стиглахь
седа а бов д1а. Ткъа йиш ма
йац, седа боцуш стигал хила
а, седа ца лепаш буьйса хила

а. Вайна гина-кх, седа боцу бу-
ьйса мел кхоьлина хуьлу. Цу
кеппара хила йиш йац вайн
мотт г1еллучу боданехь. Абат
йоцуш – мотт а, мотт боцуш
– къам а. Седарчий д1адайча
стиглахь цхьалха буьсу бутт
санна, дешнаш доцуш, беса
бека буьсур бу, нохчийн лаьм-
нийн мукъам. Лаьмнийн хо-
тешкахь г1ийла хьег1ар бу,
мукъаман шийла узам...

Вай и вешан мотт
д1атасахь, стиглано а дохур
ду шен кочара седарчийн
туьтеш охьа. Тлаккха буьй-
са а, кхоьлина хир йу. Гуш
долчу суьртаца вай и кегий-
ча, гучудолу, цу маттах доь-
зна хилар вайн Iалам а. Таха-
на ц1енна нохчийн маттахь
арадолуш «Даймохк» цхьа га-
зет а, «Орга» а, «СтелаIад» а,
ши журнал бен дац. Ткъа уьш
дийнна къомана вуно к1еззиг
ду. Церан тиражан терахь
муьхале а г1ийла ду. Цунна
а шен бахьанаш ду. Цу газе-
те а, журналашка а йазлуш
нах белахьара церан тираж а,
рог1ера арадийларш а, алсам
хир дара. И берриге а бехк
вайн вешан бу. Цу редакциш-
кахь болх бечу белхахоща-м,
уьш бахархошна мел деза а
алсам дохур дара.

Вайна хаьа, цхьана куьй-
ганна биь п1елг кхачае бо-
цийла. Эшнарг бац цхьаь бен.
Вай лакхахь дагардинарш
ц1енна нохчийн маттахь ара-
довлуш дерш ду. Йуха а ала
лаьа, цу изданешка йазбел-
лачу нехан терахь мискачу
стеган тезета гуллучу ада-
мийн дукхалла а йац. Амма
бакъду, доггах шайн мотт
безаш, лоруш берш-м бу уьш.
Ткъа уьш доцуруш а, кхин а
ма ду вайн журналаш а, га-
зеташ а. Йазваларан хьокъ-

ехь беркъя хьал цигахь а ду.
Цара шайн аг1онашкахь йаз-
бийриг ма бу, нохчийн а, оьр-
сийн а мотт. Цо х1ун гойту,
йоьшуш берш к1еззиг хилар
гойту-кх... Цундела цхьабол-
чу нехан къамелаш деса ка-
радо вайна. Хьекъал долчу

Халахеташ делахь а, вайн
т1екхуьучу кегийрхоша, дар-
жаме аларца дуйцуш хуь-
лу, «тхан ишколехь нохчийн
мотт хьохуш бацара, суна и
Iама а ца бина, цундела суна
и ца хаьа», и иштта хила йиш
а йац. Школехь и хьохуш ца
хилча а, нохчийн ций пхе-
нашкахь кхехкачу доьзалехь,
Iадатех, ламастех йуьзначу
х1усамашкахь, и массанхьа а
буьйцуш бу. Гуш ма-хиллара,
бехк, ден а, ненан а хуьлу. Йа
кхечу кепара, «ас Нохчийчохь
ца дешна, я в России училась
(учился), поэтому ца хаьа сун-
на нохчийн мотт. Мне удобнее
на русском выразить свои
мысли...» иштта т1ех декъаз-
наш а нисло вайна йуккъехь.
Халахеташ делахь а, г1улч
г1улчлах мел тосу а, некъ не-
къях мел тоьгу а, де-дийне
мел долу а, алсам карабо вай-
на и тайпа «г1аза» кегий нах.

Олуш ма-хиллара, цкъа уг-
гаре а хьалха, адам шех даша
деза, ша лелочунах а. Цо цуь-
нан сий даре терра бен, йух-
херчо а бийр бац цуьнан хама.
Цундела вай вешан мотт кхи-
абыхь, саццаза буьйцуш хи-
лахь, дуьненахь маьрша бе-
хар бу и.

Вевзахь волчу воккха-
чу йаздархочо, Мамакаев
Мохьмадан дешнаш ду-кх
– «Шен ненан мотт халкъо,
Сий ойбуш, Iалашбахь, Цу

ЦИТАТА

**НЕНАН МОТТ – ИЗА ХАЛКЪАН ЮЬХЬ Ю, ХАЛКЪАН
ОРАМ БУ. ШЕН МОТТ ЦА ХИЛЧА, ХАЛКЪ ХУЬЛУШ ДАЦ.
Х1ОРА НОХЧО, НАГАХЬ САННА ШЕН ХАЛКЪ А, ДАЙМОХК
А БЕЗАШ ВЕЛАХЬ, ШЕН НЕНАН МОТТ IАМОШ А, ХУУШ А
ХИЛА ВЕЗА. IАМАДЕЙША ДУЬНЕНАН ДЕРРИГЕ А МЕТТА-
НАШ, АММА ЦКЪА ШАЙН НЕНАН МОТТ А IАМАБАЙ, ОЦУ
МАТТАХЬ ЯЗДАН А, ДЕША А IАМАДАЙ...**

АЙДАМИРОВ Абузар

стеган, хьекъале а, тешаме
а накъост ву «киншка», ма
баьхна вайн дайша. Кхаш
т1ехь къахьоьгуш шаьш баь-
хнехь а, маттаца а, йозанца а
дерг д1а ца тесна цара. Вешан
х1уманца йолу йахь г1ийла йу
вайн. Дечу къамеле терра йе-
лахьара...

Илманна а, Iаламна а
т1ехь талламаш бан а ца оь-
шура, маттах доьзнарг ке-
гош. Цхьана х1уманна вай
ойла йича, дерриге а цо хада-
до, мотт кхио беза йа ца беза
бохучу хаттаран жоп. Вай бу-
ьйцуш берг, вай динчу на-
нойн мотт бу. Кхечу маттах
хийца бакъо йоцу жовх1ар а
ду. Вайх тоьшалла а, кадам
а бийр болу мотт ма бу иза.
Шен ненан сий лардечо, мет-
тан сий а лардийр ду. Олуш
ма-хиллара, йалсамане не-
нан когаш бухахь йу, цуьнца
доьзна вай дицдан ца деза,
цу йалсамане боьду некъ, не-
нан меттан элпашна йуккъе-
хула боьдуш буйла.

халкъан парг1ато Цхьаммо а
хьошур йац!»

Гучудолу-кх, цу маттаца
машар а, маршо а хилар. Вай
ца боху нохчийн мотт боцург,
кхин цхьа а мотт ма Iамабе.
Дера Iамабе, муьлха а мотт
шех боккха пайда болуш бу.
Бакъду, шениг бицбеш Iамо
ца беза цхьа а мотт.

«Воккхаве со хьуна хуьчу
Кхечу къаьмнийн меттанехь,
Хьайниг бицбеш, Iамо дезна
Уьш хьуна ца моьгтинехь»
– йаздо Сулейманов Ахьмада.

Муьлхха а мотт хаар дика
ду, дуьненан культурин хаз-
на ма йу иза. Цу дешнаша гой-
ту вайна, хьо винчу ненан
мотт а кхиош, Iамо деза, кхечу
къаьмнийн меттанаш.

Нохчийн поэта, драматур-
га, гочдархочо Саидов Била-
ла аьлла: «Ненан мотт цаха-
ар – Шен кхерч цаларар ду,
Кхерчан да цахилар – Маьт-
таза вахар ду».

ДИШНИ Мурд

Нохчийн меттан де!

Географи нохчийн маттахь

Нохчийн маттахь литературий, моттий боцург кхин Илма довза а, хьеха а йиш цахилар – мухлар тоьхна, йохалур йоцу кеп хилла лаьттина вайн дахарехь дукка а шерашкахь. И дика хаьа жимма а хенара болчу вайн хьехархошна, оьрсийн мотт буьйцучу урокахь маггане а магош дацара нохчийн маттахь кхетам бала, хуьлда дош я хилам.

Урокехь цьаьца кепаш юкьаялош, «Дошам», «Гочдар» иштта д.кх. и эшам мелла а байбан гиртина хьехархой а бу вайн. Делахь а, мел бехачу муьшан а хуьлу чаккхе, цунна а дайна, и цьаьцадолу «цамагарш» дла а девлла, вешан ненан мотт урокехь а, юкьараллахь а бийца таро ю вайн тахана. (Бийцар муха ду? – бохург кхин хаттар ду, клезиг лазаме а доцуш...)

Соблжа-Палин лингвистически школин дешархойн ирс хилла оьрсийн маттахь хьохучу географин урокехь ца кхеташ хлума а дуйсуш цахилар. Кхеран хьехархо Чогапов Рамзана керла тема

цкьа оьрсийн маттахь йовзуьйту, (оьрсийн бераш а дукхузахь доьшуш), тлакка нохчийн маттахь а йуьйцу. Пейоглучу урокехь, лаам болчун, цера болх нохчийн маттахь схьабийца бакьо а ло хьехархо. Берашна товш йолу урокахь йалар муха нисло аьллачу хаттарна жоп луш Рамзана дийцира:

– Оьрсийн-нохчийн маттахь урок ялар 6-чу класехь нисло сан. Хьехархо чунна дика го ша дуйцучух бер кхеташ делахь-дацахь. Церан бляргаш чохь кьегинчу суйнийн злянарш хаало ахь дуйцург длакхьчехь. Амма цьха а суй боцучу бендацараллин ИндагI церан бляргаш чохь

тосалахь, уш цакхетаран билгалло ю. КIорггера оьрсийн маттахь ца кхеташ, цьха тлехула иза буьйцучу, дешархой а бу сан. Цьаьрга длакхача Iалашо йолуш ло ас оьрсийн-нохчийн маттахь урок. Вуьшта, ненан меттан башхаллах пайдаьцар бен, цьха а керла кеп а, я длакхоттам а бац сан урокехь. Амма ас сайца дусту, тахана бераш кхеттхь а ца кхеттхь а «урок елла» со паргIат валарх, кхане а ма йогIу. Ас хьехнар, я цаьхнар, суо хьеха декхарилахь воллушехь, эцна дахаре даьлла бер юьхьяьржа хIоттахь со ву-кх юьхьяьржа хIуттург. Ткьа хIунда бо ас цунна тешнабехк? Кхана сайна юхабоьрзур болу. Геогра-

фи – лаьттан тлехулий, цуьнан Iаламан хьелашший Iамош долу башха Илма ду. Иза китайцашна шайн маттахь а, ингалсхошна шайн маттахь а, оьрсашна шайн маттахь а Iамомега. ХIун галдер ду нохчийн берашна нохчийн маттахь географин хьехача? Цу тIе беккьа нохчийн мотт буьйцучу дарс а дац иза. Ширбелла, чекхбаларе кхочуш лаьтгачу нохчийн маттахь дог лозу сан. Иштта мукьане а цуьнан дешнийн декаран исбаьхьаллин мукьам бовзийта лаар ду-кх ас лелориг...

Географин хьехархо хилла Iаш вац Вагапов Рамзан, иза оцу Илман говзанча ву. Дукка а шерашкахь болх бина цо Нохчийн пачхьалкхан нефтан

технически университетехь а, Нохчийн пачхьалкхан университетехь а, Аргунски пачхьалкхан музей-заповедникехь а. Географи а, экологи а темашна лерина ткьех сов Илман белхийн автор а ву иза, царах шиь ВАК-на магийна а бу. Вуьшта а, дахар дезаш, иза довза болчу лаамах ца кьаьсташ, шен Даймохк – Нохчийчоь дукхача, цуьнан хилларг таллархьама цуьнан лаьмнашкахула, хьаннашкахула кхерташ лела карахдолуш ву тахана а Рамзан. Иштта дакьалецира цо 2013-чу шарахь дIаяхьначу «Ца евза Нохчийчоь» экспедицехь а, ткьа 2009-чу шарахь, 5033 метр лекхачу Казбек-лам бухьхье а велира иза. Шеко яц иштта зеделларг долчу хьехархо чун географин урок дика длакхоттийна хирг хиларх. Ткьа цо буьйцучу ненан меттан говзалла йовза таро ю цуьнан байташкахь:

*Йист йоцу стиглара седарчий,
Бляьстенан бай тIера
полларчий,
Бух боцучу хIорданан
тулгIенаш,
Иштта ю адаман ойланаш...
Жималлахь мел хилла цатам,
Езначун дагара хаам,
Садетташ мел дина кьурдаш,
Ойланаш, ойланаш, ойланаш...*

САРАЛИЕВА Табарак

Дала адамашна диначу диканех цьха докка дика ду бийца мотт балар. Комаьрша совгIат ду и! Матто дукка хIума кхочуш-до адамаш дахарехь.

Матто бо вайна бохамаш, девнаш до, аьшпаш буьтту, хIилланаш лело, эгIадо. Матто мостагIалла дуллу адамашна юкьа, гIаланаш йохайо, дийнна пачхьалкхаш хIаллакIо. Матто бохьу адамаш дахаре бала. Нохчийн цьха кица ду-кх: «Мотт Iад а ца Iийна, мерана хIума кхетча, бляьргаш билхина», – олуш. Цунна а дайна, лебан ца хуучунна я шен маттана урх таса ца хуучунна воккха мостагI ву мотт.

Амма цуьнца цьхаьна, вуно хаза маслаIат а ду мотт. Меттан гIоьнца девза вайна Илма, хаарш гулдо, тайп-тайпана хаттарш луьсту, дехар до, маршалла хотту, дехарш кхочушдо, вовшашна синьайам ло. Меттан гIоьнца гIаланаш хиттайо, культура кхайо. Маттал а тоьлла хIума дац аьлла хета суна. Кьаьсттина, нохчийн маттал хаза хIума дац аьлла, догтешна а ю со.

Кхин цкьа а нохчийн маттахь

Кху тIаьхьарчу шерашкахь, ткье цьхьолгIачу бIешеро шен марахьарчийна, цьханхьа Iаьрчашка айдан я кьаь-амаршка кхийса довдийна дуьгу аьлла хеталуш, сел сиха йоьдучу кху заманахь, дуккха а меттанаш хIаллакхиларан дозана хиттича, царна юкьахь нохчийн а мотт хила тарло бохучо ойланаш йойту. Сайн ненан маттал боккха бахам а, дог Iехон цул хаза а туьйра доцучу суна чоIга лазаме а хуьлу и ойланаш. Кьаьсттина дог Iаьвжа, хIун бен ду муьлхха мотт бийцича а, нохчийн мотт дIабарах доха хIума дац аьлла ойла ерш хаабелча. Муха дац и хIума? Муха бац и бохам? Дала вайна делла совгIат, вайга кховдийна аманат ма ду и мотт!

Дуьхьара Адам а, Хьава а дуьненчу кхуллучу хенахь цьха мотт буьйцучу, цьхана дех-ненах схьадевлла долу бераш – адамаш – бIеннаш кьаьмнашка декьар, царна хIоранна а бен-бен меттанаш, амалш, гIиллакхаш даларехь Делан цьха йоккха кьайле го.

ХIетахь, дуьхьара кху лаьт-

тахь дахар долалуш санна, диса ма тарлора хIара хьал а, кхин хийца ца луш. Амма и иштта ца дисина. ХIора кьоман а шен мотт бу. Тлакка и кьам жоьпалле ду шен маттахь.

Вайна вайн ненан мотт – нохчийн мотт – санна, кхечу кьаьмнашна а хьоме хир ду шайн меттанаш. Теша лаьа-кх суна иштта ду аьлла. ХIунда аьлча, вайн дайша мел ларбеш, экама лелийна хIара хьалдолу, бухбоцу нохчийн мотт вайна гуш долу дела. Цунна дукка а масалш ду бIешерийн кIорггера схьадогIуш.

Маттана говза, оьшучохь ира я кIорге дош ала хуу стаг мел сий-лараме хилла вайн! Шен метта аьллачу дашо мел хаза дерзийна, хийла дерза йиш яц аьлла хета дов, мостагIалла. Говза ала хаарца, кхеташ дийца хьекьал кхачарца, хийла дала йиш яц аьлла хетачу дехарна а жоп карош ма хилла вайн. «Муш – бежа, дош – доца», – бохучу киданна тIетийжаш, доцца, масех дашца олий, дерзош хилла мел боккха чулацам болу кьамел а. Цьхана кьонахчо олу

бохура: «Iа-буц санна, кьамел шортта а долуш, «Хьенеха хIара ма элира» аьлла, тIекIелдилла ши дош а доцуш, ца тов кьонахчун кьамел». Нохчийн меттан таронийн доза цахилар гойту цу масалша.

Шовданан декара а, шедаган мукьам а, уггаре а тайна йиш а, дагна синтем а, синна гIорттор а ю нохчийн мотт.

Iаннийн кIорггалла а, лаьмнийн баххьийн лакхе а, аьрзунан тIома хелхар а, сатийсаман тIемаш а, дегайовхонан хьу а, синтеман туш а ду нохчийн мотт.

Вайн кьанойн доланаш хезний шуна? Церан Далла хьаьстабалар гиний шуна? Церан доIанийн хIора дош дагахь чекхдолуш, лаамза хьаьвдда бляьрхиш кьайлах дIадаха дезний шун?

Ца вуьсу волчу дархочунна тIехIоттинчо, цуьнан дог эца дешнаш лохуш гиний шуна? Ша дуьйцучух ша а тешаш, цу дархочунна цо тешам луш хезний шуна?

Горга тезет хIоттинчу керта кадамца хIуьттучу

наха, вон деанчун бала байбеш гиний шуна? Цул хьалха вон мел деанчун масалш даллош, собарца кьурд мел бинчунна хир йолчу йолах дуьйцучу, дуьненан а, эхартан доза цкьа зил тоха дезаш хилар доьзуьйтуш, Делан кхелах тешош, маслаIате мотт лебеш хезний шуна?

Кьоначу несана я керлачу невцана боху ловцаш хезний шуна? Церан кхоллам ирсе хила мел луучара беш болчу кхийламашна «амин» ала дезний шун?

Нанас шен жима бер хьостуш, и бер нанна доьлуш, уш кьайлаха тергалбар нисделлий шун?

Оцу дерригенан а теш хиллач, нохчийн мотт кьен бу я дуьненчуьра доьза бовр бу муха эр ду? И ала мотт а муха керчар бу?

Дайма баха хьакь ма бу вайн мотт бу. И иштта хирг хиларх теша хьакь ма ду вай. Тахана вайна тIехь хада йиш ма яц заманан зIе...

Кху дуьненахь дуьхьара нохчийн маттахь вистхиллачу турпалчу нохчичун аз заманан мехаша кьардан йиш ма яц...

ПЕТИРОВА ПетIамат

МАТТАХ ДОШ

Хора шарахь оханан баттахь кхаь хуьлий т1еобцу вай Нохчийн меттан даздаран Де.

Нохчийн мотт хилла тайп-тайпанчу хьелашкахь: оьшуш, ца оьшуш, безаш, ца безаш, амма таханлерниг санначу дийне сатийсина цуьнца шовкь йолчара. «Хьалха хало луш бен т1аьхьа дика лур дац Ша», - аьлла, боху Лекха хилла волчу Аллахи-Дала. Нохчи, нохчалла - ма доккха, к1орггера маьйна ду оцу дешнийн, ма сий деш чекхбийлина царех вайн дай, сий ца дайъа, ланоза ца бовллучохь, цийн а йенош, шайн синош д1а а луш.

Вайн заманан дахаро тахана д1ахьедо адамна керла лехамаш - иза лакхара дешаран дикалла, юкьаметтигаш, лалашоне кхачар, муьлхачу а т1ех1оьттинчу хьолехь некъ каро хаар, ткъа уггаре коьртаниг - хаамийн боккхачу могланехь лелахаар. Юкьараллин дахар а, кьахьегар а бахьанехь кхоллабелла, кхуьуш схьабелла бу мотт. Адамийн дахар а, говзалла а, илма а, культура а - адамашна а, юкьараллина а оьшуш дерг дерриг а-кхио г1о динарг мотт бу. «Бераллехь ламинарг т1улга т1е яздина йоза санна ду», - олуш вайнехан кица ду. Цундела хинцца, кханенаш ца йохкуш, нохчийн матте шовкь-безам болуш кегиьрхой кхиор д1адахьар вайн декхар ду. Ненан меттан шен чуьра дуьйна дан деза сий. Иштта бийца а беза. Мотт-иза кьоман са, адамаллин куьзга ду. Цуьнца доьзна ду халкьан деррига а дахар.

Нохчийн меттан хьехархочун болх вайн кьоман уггар мехала болчех цхьаь бу. Нохчийн маттахь дешархо

Нохчийн меттан марзо

кхетош-кхиор сийлахь х1ума ду. Шен ненан мотт безаш хилча бен хилалур вац шен мехкан вуьззина патриот. Лаламе, Даймакхе, массо а дуьненчуьра садолчу х1умане безам-марзо кхиорца д1абахьа беза цо дешархошца кхетош-кхиоран болх. Дешархо кхуьуцу массо а хаарех пайдаоьцуш.

Дуьненчохь нуьрца лепа дашо малх санна, серло йохьуш, даим лехамийн новкьа вогл1уш хила веза хьехархо! Кхузахь ала дог1у Рашидов Шахидан дешнаш:

**Даймохк, ахь суна ницкь лолахь,
Массера дегнашка кхача,
Харц эшо, нийса некъ лаца,**

**Халкьана, махкана ваца,
Даймохк, ахь суна ницкь лолахь.**

Нохчийчоь, х1унда лезна хьо 1944-чу шарахь кьам махках даьккхича?! Шерашкахь х1унда дилхина халкьан дегнаш?! Мел атта дац шен кхерчак, шен гергарчарах, шен махках ваьлла лела! Цуьнан дозалла йаздархоша гайтина шайн произведенешкахь. Баьргех хи ца долуш, ца ешало уьш! Баккхий нах, бераш, цомгашниш, цхьа а ца ваьлла цунах к1елхьара.

Туханлерчу хьелашка вай хьаьвсича а, мохк кхуьуш, хазлуш схьабог1уш бу. Даймаккахь хила лаар доьзна ду ненан маттаца йолу шовкь а. Хий-

рачу махкахь хьуна ца каро тарло нохчийн мотт буйцуш стаг, ц1ена х1аваь, бахьаш стигал кховдийна кьона лаьмнаш, шийла шовданаш. Даймаккахь лалам а ду шатайпа исбаьхьа, х1аваь кийра бузош ду. Сан латта, сан жовхлар, сан самукъа, сан безам, сан марзо - массо а х1ума доьзна ду Даймаккаца.

Коррта хета суна тахана кегиьрхошкахь адамалла кхиор, г1иллакхоьздангалла ламор. Меттан говзалла, меттан исбаьхьалла, меттан хазалла ю, адамийн юкьаметтиг лелаш ерг, цундела ламо а, хаа а беза х1оранна а нохчийн мотт. Нохчийн фольклорехь далийна долу могланаша боху:

**Ницкь хиларх хуьлуш вац яхь
йолу дика к1ант,
Хилланах а хуьлуш вац тешаме
дика к1ант,
Тешамо, собаро, г1иллакхо веш
ву-кха,
Оьздалло, стогалло, хьекьало
веш ву-кха,
Г1иллакках вуьззина яхь йолу
дика к1ант.**

Кадыров Ахмад-Хьаьжин Рамзана ма-аллара «Дино а, матто а, ладато а меттахь латгийна вайн кьам массо а хенахь. Шен ненан мотт бицбина стаг нохчи хила йиш йац. Вай шадерг дийр ду иза цкьа а ца хилийта».

**ИСАКОВА Бирлант,
Совьла-Галин методически
цхьаьнахетараллин куьйгалхо, лоб-
мар 8 йолчу школера нохчийн мет-
тан а, литературин а хьехархо**

«Нохчийн мотт, хьобьца ду сан дахар»

Хора адамна ша башха бастало Даймакхе а, ненан матте а болу хьулам. Суна матте йолу хьомалла бераллехь дуьйна йовзийтинарг уггаре а хьалха сан да а, нана а, нохчийн меттан хьехархой а бу.

Адамо адаме шен хьешам, лаам, лазам йа шена хилла халахетар, хазахетар довзийтаран г1ирс хилла ца ла мотт. Иза адамна ша схьаьллучу орамашца йолу з1е а, дахарехь цо шен дуьне схьаьллучу дог1а а ду.

1944-чу шарахь нохчийн кьам ц1ерадоккхуш, ц1ера йала дийзира сан жимачу турпалхочун. Хьере хиллал хала йеанчу оцу заманахь, адамаллех ца духуш, чекхдаьлла нохчийн халкь. Даймакхе сатийсар, ненан мотт лалашбар - коьрта лалашо хилла д1ах1оьтира Зулайн.

Сан дий шо дара цу хенахь. Ткье шолг1ачу февралехь нана а йелла, цуьнан тезет йерзаза а йолуш, ткье кхоалг1ачу февралехь Даймакках кьастийра тхо. Цец1аьлла ладийначу суна йелла дага а ца дог1ура. Элийн стун боларехь, йазийелла шаьш

техкаш, кхоьлина хиларехь шелонан т1ам хьерчохь, мархаш т1ейазийеллера Кьилбседа Кавказана. Ирча сурт дара...

Нана йелча, йоьлан даг1ера зезаг дужу олу. Цунах со цу хенахь башха кхеташ а яцара, амма хено кхетийра. Цу йуьйранна, балха воьду аьлла, вахана сан да кхин тхох схьа ца кхийтира. Соьца цхьаьна волу сол воккхаволу ши ваша кхетачух тера дацара хиллачух. Цу шиннан кегиь нуйдарчий санна долчу баьргийн нур кхоьлинера. Воккхохволчун дацара цхьайтга шо а. Мадарра аьлча, ден-ненан т1ома к1ела хьерча хан йолуш дара тхо. Деза а, доккха а дара тхан дай баьхначу лаьттах кьастар. Тхо Лениногорске д1акхьача, тхан да-нана цахиларна, тхо тайп-тайпана берийн цийне д1аделира. Кийрахь анайист йоцу йесалла х1оьттира. Тхо д1асакьастийча, деган к1орггера цхьа шеконан шад бара меттахьан г1ерташ, соьгара ц1ехьхана мохь белира, Дег1астанехь гойла вай, аьлла. Дег1аца а, ойланца а дегайовхонах х1умма а ца дисира.

Хийла йелхаран кьурдаш деш д1аэха дуьйладелира де-нош, к1иранаш, беттанаш, бацара суна хезехь нохчийн мотт а, т1екхочехь гергара нах а.

Лаахь ца лаахь ламо бийзира оьрсийн мотт. И ламо безарх халахеташ ца дуьйцу ас, амма нохчийн мотт д1а а тесна, сан и ламо безарна, кийра-ра дилха дог доьлчура даим а. Хора дог1у де, корак арахоьжуш, сингаттаме дог1ура. Сайна ц1ера йалале хууш хилла дешнаш, диц ца дан г1ерташ, наггахь суо сайга лен х1уттура. Иесехь латто г1ертара сайн вежарийн юхь-сибатараш, амма шераш д1аэхарца, мелла а х1ума дицдала дуьйлира. Со йоьлчура хаддаза, сан даге лалуш дацара вежарех суо йаккхар. Ас кхойкхура цаьрга... Г1енах кхойкхура. Шикхо шо даьлча, суна оьрсийн йоза ламо долиьра, со сиха т1аьхьакхиарна, сох кьахеташ йолчу Нинас, наггахь маракьовлура со. Ма ч1ог1а оьшура суна и ненан йовхо! Оьрсийн маттана сиха т1аьхьакхуьуш, шера бийца йолайелира со. Нинас со хастийча а, сан цунах ч1ог1а самукьадолура. Бакьду, нохчийн мотт бицбаларна, аьчкан серашца уьду ток санна, цаьрца сацза д1асаоьхура цхьа лазамаш. Иштта д1аделира пхи шо. Хийла некьаш гездан дийзира сан вешин со карайан. Цхьана дийнахь хаам кхечира соьга нохчийн кьомах жима стаг веана

аьлла. Сан тохаделлачу даго хьобьчура иза сан ваша хила мега бохург. Юдара йаьлча санна со д1ахьаьдира сени чу. Не! д1айиллича, суна гира хенал хьалха воккхалла т1езьца, баьргаш чохь г1ийла хьажар долуш, дог доьхна лаьтта жима стаг. Иза ван а вара кху деа шарчохь ас ларвина сан ваша. Эццахь маракхийтира. Дуткьаделлачу дегнаша мела баьрхиш тасийтира.

Кестта Новрдис со а, сан шолг1а ваша а ша волче д1адигира. Ша балха х1оьттича, шена цхьа чохь а йаьккхина, нана-доьзал воьшах тоха араваьлла хиллера иза. Со дукхьаьлахь йист ца хуьлура, суна эхь хетара сайна бицбеллачу нохчийн маттах. Ас дехар дира веше, сайна ма-хуьллу сихо нохчийн мотт ламабакхара аьлла. Шен мукъа йолчу хенахь соьца кьамелаш деш, суна дешнийн маьйнаш довзуйтуш кьамелаш дора нанас винчо. Нохчийн меттан бекар цхьа тамашийна дагна хьаам беш, дог хьостуш хуьлура шовданан эшарехь. Тхо лачу баракехь кхин нохчийн бара, сан цаьрца а гергарло тасаделира. Кхач хилла д1ах1оьттира суна тхан лулахь нохчийн меттан хьехархо ю аьлча. Со

цаьрга сих-сиха йоьдура, цо дуьйцура туьйранаш, кицанаш, дайх дисна иллеш, доьзуйтура нохчийн кьоман ламасташ. Кьаьсттина суна хазахетара тхо Нохчийчу юхадерзарх лаьцна долу илли, цо иза сих-сиха олура. Т1аьхьо суна хиира, иза цо ша йаздина хиллерий. Суна со ирсе хетара. Со кесткестта кхочура тхан керта, ринжа д1а а доьллий чуйоьдура. Сан вашас дийцинчу суьртаца метта х1оттийнера ас цийнан васт. Ткьа нана дагахь гуттар а хуьлура, иза Даймаккахь яра...

Дуьненахь уггаре мерзаниг - нана ю, исбаьхьаниг - ненан мотт бу, сийлахьниг - Даймохк бу. Уьш вовшакьбаста йиш йоцуш, даим а цхьаьна хуьлу. Адамийн ирсан т1егланаш маттах йоьттина ю. И т1егланаш мел йахарх кхача ца луш, беркате хуьлийла вайн дахар. Дала ма гойгийла ненан маттах а, Даймакках а хаьдда де! Дала кьинхетам бойла вайх!

Ешархо! Ахь йелахь оила, ахь делахь пусар тахана хьайна Дала деллачунна!

**ИБАЕВА Марьям,
№8 йолчу юкьерчу
юкьарадешаран школан
10 «А» классан дешархо**

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН УРОК

25-ГИА УРОК

Урокан цѐ: Нажаев Ахьмадан «Жау» поэма. Поэмин коьрта чулацам а, маьна а.

Урокан лалашо: 1. Нажаев Ахьмадан дахар, кхолларалла юьйцуш дешархошка хаам байта.

2. «Жау» цѐ йолу Нажаевн поэма йовзийта а, чулацам къасто а, цуьнан маьна дан ламо а.

3. Нохчийн меттан исбаьхалла йовза а, буьззина мах хадо а, девзинчу хаарех дахарех пайда эца ламо а.

Урокана оьшу гѐрс: яздархочун портрет, чулацамца нисдина суьрташ, тептарш, дошмалгаш, къоламаш, компютер, экран, проектор, учебникаш, ловзаран кепана лерина кехаташ, урокн жамлдаран гѐрс, керлачу дешнашна слайдаш.

Урокан тайпа: керла хаарш дозвийтаран урок.

Урок дѐаяхьар

1. Догдайтаран мур.

Самукъне вовшашка хьовсий, Делалой, мало дѐаякхий, Керланиг довза шу сихло, Ламийнарг дицдаларх ларло!

II. Дешархойн долчу хаарийн актуализаци яран мур.

1. Сальмурзаев Мохьмадан дахар а, кхолларалла а.

(Дешархоша кечийна рефераташ талларца болх дѐабахьар)

2. «Кхетаме Хьамид» дийцаран чулацам таллар хаттаршна жопаш далаца.

а) «Кхетаме Хьамид» цѐ йолу дийцаран коьрта маьна хлун ду?

б) Коьрта турпалхойн васташ муха гайтина автора?

в) Интеллигенцин векал мила ву дийцар тѐхь гайтинарг? И муха кхетадо аша?

г) 20-чу шерийн дуьхьарлерчу муьрехь хлун тайпа хийцамаш билгалболу дийцар тѐхь?

3. Шайн дешнашца сьбабуьйцуш чулацам карлабакхар.

4. Къастош меттигаш ешар.

5. Цѐхь кечам бина белхаш таллар, рефераташ къастор.

III. Керлачу хаамех дерг дозвийтаран мур.

1. Дешархошка шайга урокн цѐ билгалъякхийтар, тептарш тѐе терахь а, урокн цѐ а дѐаязйайтар.

(ши элп нисделларг дѐадакхарца поэмин цѐ а, урокн коьчал а билгалъякхар)

КЪПЖПАЮБТУОБТКЪ

2. «Жау» цѐ йолу произведени поэма хилар тѐчлаглдар.

Жау

3. «Жау» поэма язъаран исторически бух, чулацам хьехархоце ешарца бовзийтар.

Нажаев Ахьмадан кхоллараллин жамл ларалуш ю 1936-чу шарахь араьялла «Жау» цѐ йолу поэма. Шен поэми тѐхь авторо гайтина нохчийн халкъо 20-30-чуй шерашкахь бина исторически некъ. 20-гѐла блешо доладелчахьана 30-гѐла шераш юккъедовллалц болу къоман дахаран мур бу поэми тѐхь поэтически гѐрсашца толлуш берг.

4. Коьртачу турпалхочун дахаран некъ.

Поэмин коьртачу турпалхочун Муцин шен дахарх лаьцна долу дийцар ду произведени чулацаман бухе диллиларг.

Поэма шина декъах лаьтташ ю:

1-ра дакъа-20-чу блешеран Октябрьски революцина тѐкхачалц йолчу хенахь Нохчийчохь хилла социальни дѐахлоттам.

2-гѐла дакъа-революци а, граждандски тѐом а, цул тѐаьхьа ярташкахь керла дахар а дѐахлотторехь латтийна кѐийсам гойтуш ду.

Муцин дахаран некъ Нохчийчохь хуьлуш болчу социальни хийцамашца цѐхьаьна гайтина поэми тѐхь.

Поэма йолаелчахьана дуьйна иза

тарца доглуш ду. Эпически шуьйра дахаран суьрташ хлиттор а, поэмин хилламашкахь драматизм хааялар а вайнехан турпалхойн хуьнарш гойтучу иллешкахь санна ду. Халкъан эшарш, иллийн кийсакаш ю поэмина юкѐаялийна. Дукха ду поэми тѐхь кицанаш, халкъан говза дешнаш, ира хабарш.

5. Керлачу дешнийн маьна дар, дошмалгаш тѐе дѐаяздар.

IV. Керла хаарш тѐчлаглдаран мур.

1. Дешархошка шайга поэма ешийтар.

2. Къастош, шерра ешар тѐхь тобанашца болх дѐабахьар.

3. Поэман чулацам хаттаршца таллар.

а) Поэми тѐхь дуьхьара сурт хлоттош муха гайтина Нажаевс Муцин дахар?

б) Ши ка латарца йовзна Муцин ойланаш муха ю?

в) Шена хьанал болх беш волчу Муцица хлун юкѐаметтиг ю лумин?

г) Харцо эшор стенца доьзна ду поэми тѐхь?

4. Ловзаран кеп «Хьий хуьна?» дѐаяхьар (кийсакаш ешарца произведенеш, цѐран авторш билгалбахар).

5. Тестировани ярца хаарш таллар.

V. Урокн жамл дар.

1. Муха хийтира шуна тахана урокехь евзина поэма?

2. Хлун ойла кхоллаелира шун цуьнан чулацамах лаьцна?

3. Маьне хетарца аша билгалдаьккхинарг хлун ду?

4. Дешархоша бинчу белхан мах хадор.

VI. Рефлексин мур.

1. Урокехь суна дика хеттарг дара...

2. Со лалашоне кхачийнарг...

3. Дахарехь хьашт хиндерг...

4. Кхетам сабаккха тарлундерг...

VII. Цѐхь:

шерра еша, чулацам хаа, чулацамца доглуш долу суьрташ дахака.

ДОЦА ДИЙЦАРШ

Баст Рон

Лаккхара дешар

– Университетехь оха яхьнарг эрна хан яра, – элира Дженнингса, бехделла ши куьг дила а волалуш. – Бюджетан ахча жимдинчул тѐаьхьа цара хьобхург дукха хлума дацара, дуьхьалдла, хан дѐаяхьаьана бохуш лара.

– Деша муха доьшура аша?
– Тхо-м дацара доьшуш. Хинца ас болх беш хьаьжча а, хуур ду-кх хуьна и.

Лорийшас не! сьхайиллира:
– Доктор Дженнингс, хьо операционни чохь оьшу.

Майер Алан Е.

Аьтто бохар

Дерриге а дегл лозуш самавелира со. Бѐаьргаш сьхабиллича, лорийша яра суна тѐхьлоьттина лаьтташ.

– Мистер Фуджима, – элира цо, – хьан ирс хилла, ши де хьалха Хиросимина тѐе бомбанаш етташ, хьо дийна висина. Хьо хинца лобрийн луналлехь ву, хьан могошаллина кхерам болуш хлума а дац.

Дѐешарна гѐлделлачу озаца ас хьаьттира:

– Стенгахь ву со?
– Нагасакехь, – жоп делира цо.

Пессоа Фернандо

«Нагахь...»

Спартанцийн къамел доца а, кхеташ а хиларан масал ду Грецин дуккха а шахьарш яхьначу Македонин паччахьа Филлипа Шолгачо дайтинчу кехатца:

«Шуна гѐли ду сихха карадакар, нагахь сан эскарш шун лаьтта тѐе довлахь, ас шун бошмаш хлаллакхийр ю, адамех йийсарш дийр ду, шахьарш йохор ю».

Цунна жоп спартанцаша цѐхьана дашца делла: «Нагахь».

Браун Фредерика яздина дуьненчохь уггаре а доца, кхераме дийцар:

«Лаьтта тѐра тѐаьхьара адам чохь хиьна лара. Цѐхамма не! туьйхира...»

Гюго Виктор издательстве дахьийтина «Дахербинарш» романан куйгайозанаш, улло кехат а тоьхна:

«?»
Кхин дѐха дацара делла жоп а:
«!»

Иаьмаркан яздархоцо О. Генрис толам баьккхина уггаре а доца дийцар яздаран къовсамехь. Ламасталлин дийцаран хила мел еза коьчалш ю цуьнца – долор, кульминаци, дерзор:

«Шопар цизаьрка а латийна, бензин дутгучу бака чухьаьжира, ягориг мел йисина хьажа. Веллачун ткѐе кхоь шо дара».

Гочдинарг
ПЕТИРОВА Петламат

Поэми жанрови къастамаш	
1	Дерриг къоман дахарехь а доккха маьна долу гуллакхаш шен чулацамехь хилар;
2	Даккхий хуьнарш хастаме дар, хуьнаречу адамийн амалш гайтар;
3	Шен дѐахлоттаман бухе йиллина ардаме сюжет я дахарерчу гуллакхаша меттахьаьхначу поэтан ойланех лаьтташ йолу сюжет хилар;
4	Стихашца язийна а йолуш, лирически, эпически, драматургически билгалонаш цѐхьаьна ийна хилар.

Дерриг а къоман дахарехь доккха маьна долу гуллакхаш а къастош, хуьнаречу турпалхойн васташ а кхуллуш, лирически, эпически, драматически билгалонаш шеца йолчу стихашца язийнчу йокхачу произведених поэма олу.

чекхьаллалц халкъан, даймехкан теманаш ю хаддаза авторо сьбаьхьаш ерш.

Поэми тѐхь гуш ду, Ахьмада фольклорах пайда эцар. Яздархоцо васташ хлиттор вайнехан иллешкахь турпалхойн амалш гай-

ГАЙРБЕКОВА Марьям

● БЕРЕХ ЛАЬЦНА ДИЙЦАРШ

Пенсе яхийта ца мега со?!

– Хан, йо! Хинца хьо йоккха хилла. Школе йохуьттур ю вай хьо кху гурахь, йисинарг цхьа бутт бен хан яц, – аьлла шен йо!е дас цуьнан йинчу дийнахь

– Берийн «сади́ке» йахийта ца мега со, ва дада? – резайоцуш хьаьтина чохь цхьаь кегош Iаш йолчу ялх шо кхачначу Жайнас.

– Тебожа хьо, пен! «Сади́ке» муха йохуьттур кьанъелла, ялх шо кхачна йо! Хьо-м пенсе йоьду хан йолуш яй!? «Сади́ке», тов!?

– Дика ду, дада, ткъа оцу ахь юьйцучу пенсехь дезий деша?

– Ца деза дера, пенсехь садоуш ма хуьлу...

– ТIаккха ахь хIун дай, дада, со оцу пенсе яхийта ахь, – цуьрриг шекйоцуш жоп делла йо!а...

Ас ала ма аьлла хьобга!

– Ва Жайна, хIара хIун ду кху хьан тетрадь тIехь дерг?! Ма тамашийна сизаш ду кху тIехь хьекнарш? – хаттар дина хьехарчочо Жайнига.

– Ца хьекхна хьуна уьш ас-м, – шек дIа йоцуш жоп делла йо!а, – оцу сан Раян олуш йолчу йишас хьекхнакх! Иза жима ма ю, цуьнан кхо шо бен ма дац!

– Дика ду хIета, кхин ма хьекхийталахь цуьнга кху тIе и сизаш, – аьлла хьехарчочо йо!е...

Цхьа-ши кIира хан яьлла... Юа а изза сурт дохуш еана вайниг школе.

– Жайна, ткъа хIара хьан дина хIокху хьан тетрадь тIехь?! – хьаьтина юа а хьехарчочо.

– Тамашийна стаг-м хьо а ю хьуна, Зура Ахмедовна, ас хьалха хьайга аьллашехь, юа а изза хьоттуш йоллу-кха хьо соьга! – оьгазе йистхилла жима йо!.

КIор-дий-на!

Хьалхарчу сентябрехь берриге доьзало боккха белхи а бина, дуьххьара школе йигира на нас Жайна. Цигахь иза кхечу берашца классехь Iад а йитина, ца еара...

Кхано-о цхьа хан яьлча, еана ца кхечи йо! школе-ра... Шен гира тIоьрмиг охьа а баьккхина, шена кертахь дуьхьал бевллачу баккхийчаьрга бIаьрг а тоьхна, царна йуккьера шен дедига йистхилла Жайна:

– Воккха Дада, сан кхин дукха эха дезий цу шун школе?

– Ой, деза дера-кх, кхин а цхьайтта шарахь-м, – цецваьлла воккхастаг, – школа чекх ца яьккхича йолий хьо!? Хьо дешна а яьлла, Илманча хила езаш ма ю! Лор хир ма ю хьобь!

– Дика ду. Делахь шуна массарна а хайита боху ас, со кхин оцу шун школе гIур йолуш яц шуна, шайна луьург гIур шу цу шайн школе. Суна кIордийна!

Со кхин альпинист-х яций!

Реза йоцуш ца еана Жайна школера...

– Ва Жайна, хIун хилла хьуна?

– Суна-м хIумма а ца хилла, амма тхан хьехархо-м хьекъална телхина, хьуна!

– Ткъа цунна хIун хилла?!

– Тахана урокехь соьга боху-кха: «Схьайоьл, Жайна, доски тIе ялал...!» Цхьа а ламы боцуш, сел лекхачу доски тIе яла со альпинист-х яций кхин!?

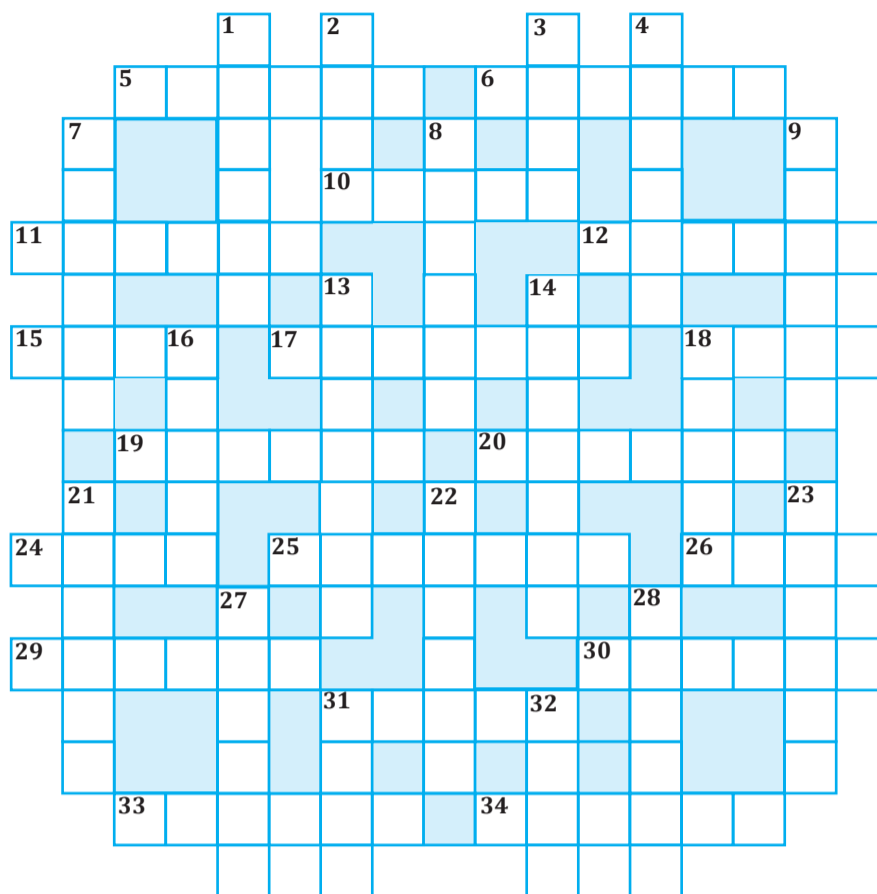
Етт хIун ю ца хаьа!

– Мама, и тхан хьехарчочунна етт хIун ю ма ца хаьа! – кхьаь баьккхина Жайнас шен нене.

– Хьуна мичара хьIна и цунна ца хаьий? – цецъ-яьлла нана.

– Дера хьIна цо соьга тахана ас суртдилларан урокехь биллинчу цхьа хазачу аттана тIе кьолам а Iоьттина: «ХIара хIун ю, Жайна, ахь йиллинарг?» – аьлла дела, – жоп делла йо!а.

МАТАЕВ Анзор

Хаар-зер

ОХЪАНЕХЪА: 5. Йоккха жIов. 6. Боданехь бIаьрг Iехабо сурт. 10. Чаккхе йоцу хан. 11. Олхазар. 12. Нохчийчохь кIоштан коьрта юрт. 15. Литературни журнал. 17. Ишколан белхало. 18. МогаIа. 19. Къилбаседа Америкера пачхьалкх. 20. ПамартIулг. 24. Стунийша ягIнарг. 25. НР МВД-ан куьйгалхо. 26. Шан окъам. 29. Шемалан пачхьалкх. 30. Абу Мухаммед Ильяс ибн Юсуф. 31. Бусулба дин. 33. Эпсаран цIе. 34. Жима тоба, гIера.

ПУРХНЕХЪА: 2. Ларам. 3. Ламан агIо. 4. ГIараваьлла нохчийн поэт. 7. Нохчийчохь кхуьуш долу дитт. 8. Доьхка, аса. 9. Хьозан кIорни. 13. ГалгIайн газета. 14. Нохчийн яздархо, поэт. 16. ДIаюжу говр. 18. Цхьаннах тешийна витнарг. 21. Деман дуткъа чIепалг. 22. Зударийн кечлуш духу ловзаран духар. 23. Лаьтгах хьалакхуьу хIума. 27. Адамах тер алела акхаро. 28. Цецайоккхург. 31. Барткхоллараллин жанр. 32. Ялта хьокху гIирс.

ХIотгийнарг: Борхаджиев Хож-Баудди

Жоьлаш
Орпат. 27. МаймаI. 28. ДIаьтIа. 31. Илми. 32. Марс.
9. Чатгал. 13. «СердаIо». 14. Ахмадов. 16. Алша. 18. АмаIт. 21. ТIаймакх. 22. ТIабали. 23. ПУРХНЕХЪА: 1. СIаАан шIат. 2. Ортоп. 3. Басе. 4. Гадаев. 7. АкIтар. 8. Бактар. 30. НIазам. 31. Ислам. 33. Инина. 34. АрдаIт.
Хьехархо. 18. АмаI. 19. Канда. 20. ТIайраIа. 24. Важа. 25. Алханов. 26. Тарх. 29. Имамат.
ОХЪАНЕХЪА: 5. Барзан. 6. ТIаIар. 10. Абаде. 11. АгIаIа. 12. ВедаIа. 15. «Орпа. 17.

● ХАА ДЕЗАР

НОХЧИЙН МАТТАХЪ КIОШТИЙН ЦIЕРАШ:

Сольжа-ГIалин Шайх-Мансуран кIошт – Шейх-Мансуровский район г.Грозный

Сольжа-ГIалин Ахмад-Хьаьжин кIошт – Ахматовский район г.Грозный

Сольжа-ГIалин Бойсхаран кIошт – Байсангуровский район г.Грозный

Сольжа-ГIалин Висаитовн кIошт – Висаитовский район г.Грозный

Грозненски кIошт – Грозненский район

Шелковски кIошт – Шелковской район

Курчалойн кIошт – Курчалоевский район

Эна-Хишкан кIошт – Серноводский район

Шелан кIошт – Шалинский район

Нажи-Юьртан кIошт – Ножай-Юьртковский район

Хьалха-Мартан кIошт –

Урус-Мартановский район

Шаройн кIошт – Шаройский район

Итон-Кхьаллан кIошт – Итум-

Калинский район

Невран кIошт – Наурский район

Веданан кIошт – Веденский район

Гуьмсан кIошт – Гудермесский район

ТIехьа-Мартан кIошт – Ачхой-

Мартановский район

Шуьйтан кIошт – Шатойский район

Теркан кIошт – Надтеречный район

ГаланчIожан кIошт – Галанчожский

район

Чебарлойн кIошт – Чеберлоевский район

Общественный совет газеты:

И.Х. БАЙСУЛТАНОВ – министр образования и науки ЧР (председатель)

И.Д. ТААЕВ

– первый заместитель министра образования и науки ЧР

Ш.А. ГАПУРОВ

– президент АН ЧР

Х.С. УМХАЕВ

– директор Института чеченского языка

Ш.Ш. БЕЧИЕВ

– директор Центра оценки качества образования

Г.Б. ЭЛЬМУРЗАЕВА

– ректор ИРО ЧР

Д.Х. ГЕРЗЕЛИЕВ

– председатель Республиканского Совета профсоюза работников образования ЧР

Главный редактор

Шамхан

Шарипович

ЦУРУЕВ

Газета зарегистрирована
Управлением
Федеральной службы по
надзору за соблюдением
законодательства
в сфере массовых
коммуникаций и охране
культурного наследия в
Чеченской Республике
ПИ № ФС 20-0137
от 24.02.2005 года.

Учредитель:

Ш.М. Цуруев

Адрес

редакции/издателя:
364024,

Чеченская Респ.

г. Грозный, ул.

Н.А.Назарбаева, д. 92.

Контактный телефон:

8 (928) 475-46-66.

E-mail:

heharho95@mail.ru

Выходит на чеченском
и русском языках

Рукописи
не возвращаются
и не рецензируются.
Мнение редакции
может не совпадать
с мнением авторов
публикуемых
материалов.

Свободная цена

Газета отпечатана:
ООО «Издательство
«Южный регион»,
Ставропольский край
г.Ессентуки,
ул.Никольская, 5а
по графику: 09:00
по факту: 09:00
Тираж 5 830
Заказ №
Подписано в печать:
23.04.2021г.

Подписной индекс
– ПА780